

Niccolò Machiavelli és kora

A modern politikai filozófia és államelmélet megszületése szempontjából egyaránt fontos szerző, Machiavelli művének megértéséhez nélkülözhetetlen röviden áttekintenünk az életmű létrejöttének tágabb és szűkebb társadalmi, szellemi környezetét. A későközépkori-koraújkorai Itália és Firenze politikai válságokkal sújtott világa többé-kevésbé ahhoz hasonlóan segítette létrejönni modern politikai gondolkodást, amiként az antikvitásban a polisz-rendszer válságának nevezett összetett jelenség provokálta ki a társadalom- és államfilozófiát, Platón és Arisztotelész államelméletét. A reneszánsz politikaelmélet éppúgy hiányból, a többé-kevésbé harmonikusnak nevezhető társadalmi és állami viszonyok hiányából született, mint az athéni társadalomfilozófia.

I. Itália széttagothságának kérdése

Az Itália politikatörténetét tárgyaló munkák a félsziget tartós széttagothságának okaként gyakran utalnak a Nyugatrómai Birodalom bukását követő viharos időkre, megemlítve, hogy az egységes Itália létrejött – amire Machiavelli is vágyott – csupán a XIX. században valósulhatott meg. Paczoly Péter ezt így fogalmazza: „A Római Birodalom bukása egyben azt jelentette, hogy Nyugat-Európában az állam lényegében megszűnt. Azok a minták, amelyeket a görög, majd a római politikai közösség létrehozott, úgy tűntek el, mintha sosem léteztek volna.”² Ez a nézőpont, annyiban tartalmaz bizonyos igazságot, hogy a késő-antik, koraközépkor időszakától több mint ezer esztendőnek kellett elteltnie ahhoz, hogy az egység ismét létrejöjjön. Túl nagyvonalúan választja ki azonban a Nyugatrómai Birodalom bukásának eseményét a korszakváltás jelölésére. A Nyugatrómai Birodalom 476-os bukása, Romulus Augustulus trónfosztása, még nem jelentette ugyanis a politikai egység teljes megsemmisülését Itáliában, másfelől e dátum nem jelenti azt sem, hogy eddig az időpontig fennállt volna a Nyugatrómai Birodalom viszonylagos önállósága. Itália politikai egysége ugyanis a keleti gót uralom, tehát Nagy Theodorik és utódainak idején (Kr. u. V. század vége, VI. század első fele) is megkérdőjelezhetetlen, másfelől a Nyugatrómai Birodalom már 476-os bukása előtt is ki volt téve barbár fejedelmek befolyásának.³

II. A pápaság és a császárság ellentétének gyökerei

A VI. század Nagy Szent Gergely pápaságával (590-604) búcsúzik Itáliától, amelyben ettől kezdve a legmeghatározóbb hatalom az éppen ekkortól formálódó Pápai Állam⁴, mely

¹ Egyetemi docens, NKE ÁKK Államelméleti és Kormányzástani Intézet.

² Paczoly Péter: Machiavelli és a reneszánsz állam. Rubicon 1996. 7. évf. 4-5. sz. 16-20. 16.

³ A gall származású Avitus 455-ben a vizigótok támogatásával lett császár, Glycerius császárt pedig 473-ban a burgund király, Gundobad kreálta. Ezt megelőzően a Nyugatrómai Birodalom területeinek jelentős részét már de facto elvesztette: 409-ben a hunok fenyegette vandálok vezetője, Geiserik vonult Hispániába, hogy húsz évvel később Észak-Afrikát meghódítva megalapítsa a vandál királyságot

⁴ Amint Gergely Jenő írja Nagy Szent Gergely tevékenységéről: „Gergely családi vagyonára is támaszkodva – a pápaság kiesett jövedelmeit a Szicíliában, Dalmáciában, Illyriában, Galliában és Észak-Afrikában lévő birtokokból pótolta. Ezek termelését a nagybirtok irányításában családi tapasztalatokkal rendelkező Gergely célszerűen szervezte meg. (...) A Patrimonium Petri kormányzásának és a birtokok igazgatásának

mellett a kisebb „fejedelemségek”, és a városok maradványai között szerveződő közösségek (communák) sokáig nem bizonyulnak számottevő politikai tényezőknek. A pápai hatalom ellensúlyát a középkor századaiban sajátos módon nem egy itáliai eredetű, csupán az itáliai hagyományokra hivatkozó hatalmi tényező, nevezetesen a német-római császári hatalom képezte. Az Itália történetét jelentősen meghatározó küzdelem, a pápaság és császárság harca a német király, I. Ottó 962. február 2-án a kicsapongó életű XII. János pápa által történt császárrá koronázásának eseményéig nyúlik vissza. Ekkor a pápa és Róma népe hűséget esküdött Ottónak, aki még Rómába érkezése előtt megesküdött Jánosnak, hogy megoltalmazza őt Róma ellenfeleivel szemben.⁵ A pápa ekkor – a Taksony fejedelemnek 950 körül még sarcot fizető – II. Berengár itáliai király ellenében fordult Ottóhoz, akinek Rómából való távozása után XII. János – mint kisebbik rosszal – nyomban szövetséget kötött II. Berengárral, hogy aztán Ottó az egy évvel későbbi római zsinaton Jánost – a kánonjog megsértésével – megfossa hatalmától.⁶

A pápaság és a császárság viszonya tehát a császári hatalom megszületésének pillanatától ellentétekkel volt terhes, amelyeket csak fokozott a XII. században a Matild toszkánai örgrófnő (1046-1115) hagyatéka körüli ellentét. Az 1076-ban megözvegyült, mélyen vallásos Matild bőkezű támogatója volt az egyháznak, s 1077-ben az ő Canossában lévő várába menekült VII. Gergely az általa kiközösített IV. Henrik császár közeledtekor. Matild ugyanez évben kelt végrendeletében minden birtokát, ideértve a német birodalomtól hűbérül kapott javakat is, az egyházra hagyta. A császárok a végrendeletet nem ismerték el, és évszázadokig követelték Matild örökséget. A toszkán városok többsége – így Firenze is – a függetlenség megteremtésére igyekezett felhasználni az ellentétet.

III. Firenze felemelkedése és a Mediciek

Firenze azonban nem csupán saját függetlenségét törekedett megteremteni, hanem a Fiesolével folytatott vetélkedése során 1125-ben feldúlta a szomszédos várost, ahonnan ekkor sokan költöztek át a feltörekvő, ekkor még a nemesek által uralt városállamba. A XIII. század már a pápapárti guelfek és a császárpárti ghibellinek nyílt küzdelmének kora, amelyet a fáma szerint Buondelmonte de' Buondelmonti 1216-ban (vagy 1215-ben) történt meggyilkolása robbantott ki.⁷ A történet abból a szempontból mindenesetre figyelemreméltó, hogy szereplői – függetlenül attól, hogy magukat gyakorta nemeseknek nevezik – immár egy újabb kor emberei, félig-meddig már a polgárság képviselői.⁸ A XIII. század végére a guelfek hatalma a városban megszilárdul, ám bontakozik eközben egy másik ellentét is, a céhekbe tartozó jómódúak és az alsóbb rétegek, a „popolo minuto” közötti feszültség.

A XIII. században Firenze már nemzetközi pénzügyi központnak számít, amikor feltűnik benne a várostól északra fekvő Mugellóból származó Medici család első ismert tagja.

átszervezésével – átmenetileg – kiküszöbölte az adott területek püspökeinek és világi urainak illetéktelen beavatkozását. (...) Gergely intézkedéseivel tehát megteremtette a pápaság gazdasági hatalmát, ezzel megalapozta világi hatalmukat, s lerakta a későbbi Pápai Állam alapkövét.” Gergely Jenő: A pápaság története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 55.

⁵ Karl Heussi: Az egyháztörténet kézikönyve. Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000. 188-189.

⁶ Heussi i. m. 189.

⁷ Az esemény melynek előzményei között ott találjuk a később megszülető itáliai színház minden lényeges elemét (eljegyzést, cserbenhagyott menyasszonyt, megsértett becsületet, vért) a legnagyobb valószínűség szerint csupán felszínre hozta a városban régóta lapangó ellentéteket. N. P. J. Gordon: *The murder of Buondelmonte: contesting place in fourteenth-century Florentine chronicles. Renaissance Studies. 2006. 20 (4).459-477.*

⁸ A megsértett menyasszony a Rómából származó, bor- és olívaolajmeléssel és kereskedelemmel, továbbá banki tevékenységgel foglalkozó Amidei család sarja. E család tagjai a császárpárti ghibellin oldalon álltak.

Ardigno Medicit 1291-ben mint céhmestert találjuk Firenzében. Averardo Medici 1314-ben gonfaloniere (zászlóvivő), s a néppárt élén küzd a nemesek ellen. 1400-ban Veri Medici már fegyverrel támad Firenzére, s miután csapatait visszaverik, a milánói herceggel szövetkeznek. E támadás után szinte az egész Medici családot kivégzik, ám 1421-ben ismét egy Medici viselheti a gonfaloniere címet. Giovanni di Bicci de' Medici (1360-1424) pénzeszaki fortélyát rokonainak alkalmazásában, Rómában sajátította el, majd önálló vállalkozásba kezdett, s csakhamar Firenze legtekintélyesebb bankházának volt a tulajdonosa.⁹ A család anyagi felemelkedését nagyban segítette Giovanni merész vállalkozása. Az ismét székfoglalóba süllyedt nyugati egyházban hatalomra segítette a nápolyi nemesből kalózzá, majd egyházfivá vált Baltasar (Baldassare) Cossát, aki 1410-ben XXIII. János néven lépett a pápai trónra¹⁰, s aki a Szentszék pénzügyeinek intézésével az őt korábban segítő Medici bankházat tette meg.

Giuseppe fia, Cosimo de' Medici (1389-1464) a néppárt feje, s noha politikai tevékenysége miatt tíz évre száműzik a városból, összeköttetései révén egy esztendő múlva hazatérhet. Ettől kezdve de facto Cosimo a köztársaság feje. Tekintélyét növeli művészet- és tudománypártolása, melynek során Konstantinápoly 1453-as eleste után udvarába gyűjti az onnan menekülni kényszerülő görög tudósokat. 1464-es halálát követően öt esztendeig fia, Piero di Cosimo de' Medici (1416-1469) kormányozza tovább Firenzét, majd ennek halála után, Piero fiai, Lorenzo de' Medici (1449-1492) és Giuliano de' Medici (1453-1478) veszik át a hatalmat. Giuliano az ún. Pazzi összeesküvésben vesztette életét, mely sikertelen Medici-ellenes puccs mögött IV. Sixtus pápa egy kölcsönkérelmének¹¹ a Medici bankház részéről való elutasítása, és a rivális Pazzi bankház hatalmi törekvése állt.

A Santa Maria del Fiore székesegyházban, a húsvéti szentmisén, úrfelmutatáskor került sor a merényletre, amelyből Lorenzo egy nyaksérüléssel megmenekült. A magukat már a kezdetektől a nép barátainak nevező Mediciek a lázadás után ellenlábasaikkal, mint a nép ellenségeivel számoltak le, nem utolsó sorban pedig megszabadultak legnyomasztóbb üzleti riválisuktól a Pazziktól, akiknek javait a város elkobozta. Lorenzo, akit il Magnifico, a nagyszerű névvel is illeltek, pazar költségeit nem kis részben az ekkor konszolidálódó városi kassza terhére eszközölte, a nép nem csekély meglepésére.

Az 1480-as évek tehát a béke és a stabilizáció korát jelentették Firenze számára, ahol a polgárok egy hetven fős tanácsot állítottak fel az állam ügyeinek intézésére. Persze ez az intézkedés sem érintette Lorenzo de' Medici de facto egyeduralmát, hanem egyenes folytatása volt annak a Medici-féle néppárt politikának, ami a köztársaság látszatát a tényleges egyeduralom viszonyai között is igyekezett fenntartani. Amint Paczolay már Cosimo időszakát jellemezve írja: „A Mediciek ugyanakkor mindvégig megőrizték uralmuk köztársasági látszatát, azt a képzetet tartották fenn, hogy a polgárok saját maguk urai. Ezt a benyomást erősítette az a számtalan tanács, melyek működésében a polgárok részt vettek, és érdekeiket képviselhették. Valójában a sok tanács bonyolult hatásköreinek a kialakítása azt a célt szolgálta, hogy a hatalom megosztódjék ezek között, meghatározó súlyra egyik se tehessen szert, hanem a Mediciek politikai céljait ezek manipulálásával valósíthassák meg. Ennek gyakorlati módja az volt, hogy a lényeges kormányzati hivatalokba azokat juttatták, akik híven támogatták őket.”¹²

E régi recept jól működött 1494 és 1512 közötti köztársasági epizód bukása után is. Amint az 1512-es „Medici-restauráció” kapcsán Paczolay fogalmaz: „A Nagytanácsot

⁹ Christopher Hibbert: A Medici-ház tündöklése és bukása. Holnap Kiadó, Budapest, 1993. 22.

¹⁰ XXIII. János kilenc évig tartó pontifikátusának legitimitása évszázados viták keresztjében állt, míg végül a vitára az tett pontot, hogy Angelo Giuseppe Roncalli 1958-as pápává választásakor felvette a XXIII. János nevet, ezzel mintegy ellenpápának minősítve Cossát.

¹¹ A pápa Imola városát kívánta unokaöccse számára megvásárolni a milánói hercegtől, de a várost Lorenzo de' Medici is meg kívánta szerezni.

¹² Paczolay Péter: Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése. Korona kiadó, Budapest, 1998. 19-20.

megszüntették, és lényegében a Lorenzo idejében működött, köztársasági álcájú, de a Mediciek uralmának zavartalanságát biztosító tanácsok működését élesztették újra.”¹³ Eddig azonban számos fordulat zajlik le Firenzében, melyek nem utolsó sorban azért nevezetesek, mert háttérét képezik az aktív politikus Machiavelli pályájának.

Néhány hónappal azelőtt, hogy Kolumbusz Kristóf hajói 1492. augusztus 3-án útnak indultak, 1492. áprilisában Lorenzo de' Medici, az angliai rózsák háborújában (1455-1487) is meggyengült Medici bankház 43 éves feje, Firenze ura visszaadta lelkét teremtőjének. Fia, Piero di Lorenzo de' Medici (II. Piero) részben vezetésre való alkalmatlansága, részben VIII. Károly francia király Firenzével szembeni követelései, részben a dominikánus barát, Savonarola által feltüzelt firenzei nép elégedetlensége miatt 1494 őszén menekülni volt kénytelen a városból. Amikor VIII. Károly francia király 1498-ban meghalt, a VI. Sándor pápa (Rodrigo Borgia) által 1497-ben kiközösített Savonarola ellenfelei hamar felülkerekedtek, és a szerzetest kivégezték. Ez sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy az idő közben a franciák oldalára állt Piero de' Medici Firenzébe visszatérhessen. A köztársaság fennmaradt tehát, s hogy kormányzatát megszilárdítsák, 1502-ben élethosszig gonfalonierének választották meg Piero Soderinit. Tisztségét azonban csupán az 1512-ig tölthette be, mert az 1503-ban francia alkalmazásban elhunyt II. Piero testvére, Giovanni de' Medici bíboros¹⁴ spanyol hadakkal szövetségben visszahódítja a várost.

IV. Machiavelli politikai szerepe és a Fejedelem

Machiavelli (1469-1527) – aki a Savonarolát követő időkben az ún. második kancellária titkáráként külügyekkel, és az ún. tízek tanácsának titkáráként a külügyeken kívül hadügyekkel is foglalkozott – Soderini bizalmasa volt annak száműzetéséig. A Medici-restauráció után tehát nem számíthatott az újonnan berendezkedő hatalom jóindulatára, amit éppenséggel azzal kívánt elnyerni, hogy az utóbb fő művének tekintett, A fejedelem című munkáját Lorenzo di Piero de' Medicinek, az 1494-ben elűzött II. Piero fiának, a Firenzét visszahódító Giovanni de' Medici unokaöccsének ajánlotta. Irodalmi előképei a középkori királytűkrök lehettek, s talán Platón Az államférfi című munkája, noha egészen más tartalommal töltötte ki a már jól ismert műfaj kereteit. Ő is az ideális uralkodó képét rajzolja meg, azonban számára ez az „ideális” nem valaminő erkölcsi posztulátum beteljesítését jelentette, hanem a célvezéreltséget és a sikerességet.

1513-ban írt kis könyvének – melyben először fordul elő modern értelemben az állam (stato) absztrakt kifejezése – akként volt kettős célja, amint Dante De monarchiájának. Szolgálni kívánta vele hazáját, ám egyúttal saját sorsának jobbra fordulását is remélte tőle. Ám egy másik fontos vonatkozásban is emlékeztet a hírhedt mű a nagy előd munkájára: teoretikus alapokat fektet le egy már félig-meddig kialakult gyakorlathoz. Dante akkor (tehát az 1310-es években) fogalmazta meg a világi egyeduralom világi dolgokban való elsődlegességének elvét, amikor IV. Szép Fülöp a politika világában ezt már gyakorlattá tette (t. i. a rendi gyűlés 1302-es összehívásával VIII. Bonifác pápa hatalmának ellensúlyaként). Machiavelli sem mond mást munkájában, csak azt, amit tizennégy esztendei hivatalnoki, diplomáciai tevékenysége során megtapasztalt. Mégsem lebecsülhetők azonban ezek a munkák, hiszen az ösztönös megnyilvánulások tudatosodásának éppúgy jelentősége van, mint ahogyan a kimondott szónak is hatalmas ereje.

Mégis megdöbbentő Machiavellinek az a meggyőződése, hogy a hatalom

¹³ Paczolay 1998. 21.

¹⁴ Giovanni de' Medici 1513-tól X. Leó néven pápa lesz, akinek nagy mennyiségben és kis címletekben is nyomtatott búcsúcédulái a reformáció egyik okává válnak.

megszerzésének, megtartásának, és általában a hatalom természetének terén bármi újat tud mondani egy olyan család tagjának, mely az elmúlt másfélszáz esztendőben az egyik, ha nem a legmeghatározóbb tényezője volt Itália történetének. Olyan család tagjának, mely pápákat kreált, és Machiavelli korában a pápai szélig is eljutott.

Ezen a ponton elérkeztünk Machiavelli személyiségének egyik legnagyobb ellentmondásához. A gyakorlatiasság és az idealizmus ellentétéhez. Machiavellinek ugyanis személyes sorsa igazolja legjobban, hogy ő maga a távolról sem volt machiavellista. Intellektuálisan megvolt benne a nyitottság és az erő annak elfogadásához, hogy elismerje, az ember gyarló, és a politika művelése során ezt nem csupán számításba venni célszerű, de érdemes erre építeni is. Teoretikus cinizmusához azonban nagymértékű gyakorlati idealizmus társult. Végző elemzéseiben nem ritkán arra jut, hogy a fejedelemnek a legbiztosabb támasza, ha elégedett népre alapozhatja hatalmát.

Másik fontos művében (Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről; Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio) a törvények fontosságát, azok nevelő erejét hangsúlyozza, a köztársasági eszmény mellett foglal állást, melynek alapja a szabadságszeretet, az erényesség és a hazafiság. Mindennek csak az árnyéka villan meg a Fejedelemben. A két mű ellentétét gyakorta azzal magyarázzák, hogy különböző célokból íródtak, hogy bennük a Machiavelli számára oly fontos eszmények eltérő hangsúllyal jelennek meg. A Beszélgetésekben tehát a köztársasági ideál, a Fejedelemben pedig a stabilitás. Mindez valószínűleg igaz, azonban mindennek a mélyén ott lapult a szerző személyiségének kettős természete is, melyet a „teoretikus cinizmus” és a „gyakorlati idealizmus” (ha tetszik naivitás) ellentétével próbáltunk plasztikussá tenni. A fejedelem tehát Machiavelli teoretikus képében a köznapi erkölcsök felett áll, ám másfelől a szerző nem vonja le a gyakorlati konzekvenciát abból, hogy a Mediciek népbarát politikája addig tart, amíg az családjuk hatalmát szolgálja.

Machiavelli hinni akart abban, hogy Itália érdekei a Medici érdekekkel összeköthetők, függetlenül attól, hogy a történelmi tapasztalat erre sok alapot számára nem adott. A Mediciek törekvéseivel való összhang megteremtésének kedvéért köztársasági szimpátiája mellett is talált érveket a monarchia mellett, mely szemben az arisztokrácia és a demokrácia viszonylagos ingatlanságával, bizonyos stabilitást képes kölcsönözni az államnak. Álmaiból mindössze annyi valósult meg, hogy halála után öt évvel, 1532-ben, a népbarát família egyik tagja, Cosimo de' Medici Firenze hercege, majd 1569-ben Toscana nagyhercege, abszolút uralkodója lesz. Személyes aspirációiból pedig annyi, hogy az 1520-as években megbízást kap Firenze kormányzati reformjának elkészítésére, Firenze történetének megírására, és néhány diplomáciai küldetésre.

Machiavelli gyakorló politikusként tapasztalta meg Itália – szétagoltságából fakadó – kiszolgáltatottságát. Történelmi analógiákkal és saját gyakorlati tapasztalataival gazdagon illusztrált munkájában az egységes Spanyolországot és Franciaországot állítja példaként kortársai elé, míg az itáliaiak helyzetét e szempontból németekéhez hasonlónak látja. Mint a hadügyekért is egykor felelős tisztviselő, tisztában van az erős, jól szervezett hadsereg jelentőségével, s az idegen zsoldosereg igénybevételének veszélyeivel. Tudja azt is, hogy a jó törvények az állam léte szempontjából fontosak, ám ezekről nem kíván bővebben értekezni, mivel úgy véli, a jó hadsereg szükségképpen vezet el a jó törvények megszületéséhez. Machiavelli mintha csak ismerte volna Szun-Ce (Kr. e. 544-496) művét *A hadviselés törvényeit*¹⁵, melyben a kínai szerző a törvényt így határozza meg: „a katonai szabályok és a rend, a helyes úton való vezetés, valamint a szükségletekről (jung) való gondoskodás.”¹⁶ Annak ellenére azonban, hogy *A fejedelemben* nem sok nyomát találjuk a jog elméleti szintű

¹⁵ Figyelemre méltó, hogy Machiavelli 1519-1520 táján írta meg Szun-Ce könyvéhez hasonló tárgyú és című, terjedelmes művét az *Arte della Guerra-t* (*A háború művészetét*).

¹⁶ Szun-Ce: *A hadviselés törvényei*. In Tőkei Ferenc (szerk): *Kínai filozófia II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 361-391. 361.

tárgyalásának, e mű mégis fontos hozzájárulással szolgált a jogról való újabb gondolkodáshoz.

Amint arra Helmut Coing is utal¹⁷, Machiavelli elválasztotta az állam problematikáját a jogétól, és elsődlegesen az uralkodó hatalomgyakorlásának technikai kérdéseire összpontosított, ám ezzel indirekt módon voltaképpen állást foglalt a jog természetéről is. Machiavelli joggal kapcsolatos kevés számú utalásának egyike valamelyest megvilágítja jogfelfogását. „Nem csodálkozhatunk azon, hogy az említett olasz fejedelmek nem tudták véghezvinni azt, amit remélhetőleg Felsőmagas Családja meg fog valósítani, és hogy a sok forrongás és háborúskodás közepette úgy látszott, hogy a katonai kiválóság eltűnt az olaszokból. Ennek az az oka, hogy a régi törvények már nem feleltek meg, és senki sem akadt, aki újakat hozott volna, pedig az új fejedelemnek semmi sem szerez olyan dicsőséget, mint az új törvények és rendeletek alkotása. Az új törvények, ha biztos alapon állnak és lelki nagyságról tesznek tanúságot, tiszteltté és csodálttá teszik a fejedelmet.”¹⁸

Machiavelli azonban nem fejt ki bővebben, hogy mit tekint a törvények „biztos alapjának”. Nem lehet azonban sok kétségünk afelől – különösen *A fejedelem* egyéb helyeinek ismeretében – hogy igényt tart a törvények bizonyos morális hivatkozásaira. Ám távolról sem azért, mert ezeket a törvények *érvényességi* feltételének tekintené, sokkal inkább, mert hatékonysági szempontból jelentősek ezek a hivatkozások. Annak ellenére, hogy Machiavelli a jogról közvetlenül keveset és csak érintőlegesen ír, az egyik legjelentősebb hozzájárulást adta a jog pozitivista fordulatához. Azzal ugyanis, hogy a *politika* morállal szembeni *autonómiáját* hangsúlyozta, megteremtette a politikával igencsak összefüggő *jog* erkölccsel szembeni *autonómiájának* hivatkozási alapját is.

Az erő fontosságának hangsúlyozása szorosan függ össze igencsak Machiavelli pesszimista emberképével, és annak felismerésével, hogy az erősnek mindig számos barátja akad. Machiavelli antropológiai képéből is közvetlenül következik egy jól meghatározott társadalomkép, sőt a hatékony kormányzati módszerekről való sajátos állásfoglalás. Nála az ember alapvetően individuális, saját hasznát, dicsőségét, gazdagságát kereső, igencsak ingatag, hálátlan, színlelő lény, akit elsősorban érdekei vezérelnek, illetve és a félelem irányít. Ezt a veszedelmes képet valamelyest enyhíti, bár rokonszenvesebbé nem teszi, egy további jellemvonás: a hiszékenység, a látszatok iránti fogékonyság. Mindez azonban hasznára válik a fejedelemnek, feltéve, ha az embert nem látja másnak, mint amilyen.

És ezen a ponton érdemes tisztázni, hogy Machiavellinél nem arról van szó, hogy a sikeres fejedelemnek valaminő „gazfickónak” kell lennie, hanem inkább arról, hogy – aforisztikusan szólva – a fejedelmet gazfickók veszik körül. Igencsak távol áll Machiavellitől, hogy arra biztassa a fejedelmet, hogy hitszegő legyen, ám az már kevésbé, hogy a fejedelmet a hitszegésről lebeszélje, ha az állam érdeke azt kívánja. Sőt, kívánatosnak tartja, hogy a fejedelem legyen jámbor és vallások, ám mindjárt hozzá fűzi azt is, hogy de legalább tűnjön annak. A jámborság ugyanis bizalmat kelt, és jó példát is mutat a népnek, mely, ha vallásos, jobban kormányozható.

Machiavelli számtalanszor buzdítja a fejedelmet a köznapi értelemben vett erkölcsös gondolkodásra és cselekedetre, azonban soha nem mulasztja el mindehhez hozzáfűzni, hogy magatartásán változtatni szükséges, ha céljai eléréséhez más mód nem kínálkozik. A mű egyik emblematikus okfejtése, mely egyúttal igen szemléletesen világítja meg Machiavelli árnyalt és a mértékletességet hangsúlyozó álláspontját, a szeretet és a félelem dilemmájával foglalkozik. Mi a jobb – teszi fel a kérdést Machiavelli –, ha az alattvalók szeretik a fejedelmet, vagy inkább az, ha félnek tőle? Machiavelli hangsúlyozza az alattvalók szeretetének fontosságát, ám ha választani kell a két nehezen összeegyeztethető dolog között, akkor – szerinte – a félelem részesítendő előnyben. Az emberek ugyanis hálátlanok és

¹⁷ Coing, Helmut: *A jogfilozófia alapjai*. Osiris. Budapest. 1996. 34.

¹⁸ Machiavelli i. m. 108.

ingatagok, így a szeretet múlandó, míg a félelmet a büntetés képzete ébren tartja. Ám Machiavelli egy újabb csavarral arra is figyelmeztet, hogy óvakodni kell attól, hogy a félelem gyűlöletté váljon. Ez ugyanis – lázadást szítva – ellentmondana az állam szempontjából oly fontos stabilitásnak. Machiavelli óvatossága – mint oly sok ponton – itt is felidézi Szun-Ce attitűdjét: „végső szorultságban levőket ne nyomorgassunk tovább”.¹⁹

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy Machiavelli a stabilitás biztosítása érdekében nagy jelentőséget tulajdonított a látszatnak. Mindez különös hangsúllyal kerül előtérbe a jutalmazás és a büntetés vonatkozásában, melyeknek a kormányzásban fontos szerepük van. Mint a nyugati kultúrkör első ismert „PR-tanácsadója” arra inti a fejedelmet, gondosan ügyeljen arra, hogy személyesen jutalmazzon, míg a büntetést hagyja hivatalnokaira. E jó tanács a Machiavelli nézeteivel egyébként vitában álló, idealisztikusabb felfogású Jean Bodin 1576-os fő művében²⁰ ugyancsak előbukkan, ám a francia szerző a forrásról hallgat. Részben szintén PR, részben pedig hatékonysági szempontok kerülnek előtérbe akkor, amikor a büntetés és a megtorlás hirtelenségét, gyors lefolyását javasolja. Machiavelli nézetei a kegyetlenségről is igen eredetiek. Azt sem jónak, sem rossznak nem tartja, mindössze a jól és a rosszul alkalmazott kegyetlenséget különbözteti meg. Míg az utóbbi egyre inkább szükségessé teszi a kegyetlenség és a szigor fokozását, addig az előbbi szükséges okból származik, jól megokolható, gyors.

Machiavelli tanácsai kiterjednek a mai kifejezéssel HR-nek mondott területre is. Fontosnak tekinti, hogy a fejedelem bölcs tanácsadókkal vegye körül magát, akik őszintén beszélhetnek előtte. A fejedelem tekintélyét emelik is a kiváló tanácsadók és miniszterek, akiknek hűségét jutalmakkal és megbízatásokkal oly módon kell megvenni, hogy tartsanak a változásoktól. Persze itt is igaznak kell tekinteni Machiavelli egy másik tanácsát, hogy a bőkezűség nem csaphat át pazarlásba, ami egyfelől rossz színben tünteti fel az uralkodót, másfelől arra csábíthatja, hogy végül ne a magáéból, hanem a máséból adjon.

A műben nagy szerepet kap a virtu (rátermettség, képesség) és Fortuna (a szerencse) ellentét párja. A későközépkori gondolkodás egy jellemző vonásáról Burckhardt a következőket írta. „Az abban való hitet, hogy a világot az Isten kormányozza, mint említettük, megrendítette egyesekben az igazságtalanságnak és szerencsétlenségnek sokasága; mások, például Dante úgy vélekedtek, hogy legalább a földi élet a véletlennek és a siralomnak prédája, s ha mindamellet mégis erős hit élt bennük, azért volt, mert ragaszkodtak ahhoz, hogy az ember a magasabb rendű másvilági életre rendeltetett el. Amint ez a halhatatlanságban bízó hit is megingott, a fatalizmus került felül.”²¹

Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy Machiavelli A fejedelem utolsó előtti fejezetében épp azt boncolgatta, hogy milyen szerepe van az emberi életben a szerencsének, és hogyan kényszeríthetjük szolgálatunkba.²² Machiavelli épp a Burckhardt által vázolt azon nézetekkel szemben fejt ki álláspontját, amelyek a világ dolgaiban az isteni rendelést, illetve a fátumot, vagy Fortunát vélik működni. Mint írja: „Nagyon jól tudom sokaknak az a véleménye, hogy a világot Isten és a szerencse kormányozza és az emberek minden okosságukkal sem változtathatnak rajta a legkevesebbet sem, ezért legjobb, ha belenyugszanak sorsukba. Ezt a nézetet egyre többen vallják, mert napról-napra olyan dolgok történnek, amelyeket emberi elménkkel nem tudunk megmagyarázni.”²³ Machiavelli immár a világias *aktivitás* szellemét képviseli a kor uralkodó vélekedésével szemben. A helyesen, „virtu”-val cselekvő ember felismeri a cselekvés idejét és módját, a megfelelő eszközt választja ki céljának eléréséhez. A

¹⁹ Szun-Ce i. m. 375.

²⁰ Les six livres de la République (Hat könyv a köztársaságról); részleges magyar fordítása: Jean Bodin: Az államról. Gondolat, Budapest, 1987. V. könyv 2. fejezet.

²¹ Jakob Burckhardt: Az olasz renaissance műveltsége. Dante Könyvkiadó. Budapest, 1945. 271.

²² Machiavelli, Niccolo: A fejedelem. Phönix Kiadás. Budapest. 1944. 103-106.

²³ Uo. 103.

fejedelemnek nem utolsó sorban „hurkot ismerő rókának” és „farkast rémítő oroszlának” kell lennie.

A fejedelem jelentősége okán egyáltalán nem meglepő, hogy Machiavelli e művének utóélete határozta meg a szerző későbbi megítélését. Elmarasztalását éppúgy, mint XIX. századi újrafelfedezését, a politikaelmélet első jelentős képviselőjeként való azonosítását. A Machiavelli halálát követő első háromszáz esztendő vélekedéseit legjobban talán annak az uralkodásra épp csak készülő Nagy Frigyesnek (1712-1786) a könyve (Antimachiavelli)²⁴ tükrözi, aki későbbi, gyakorlati politikájában oly bámulatosan követte az olasz gondolkodó tanácsait. Hogy Machiavelli szigorú megítélésében igazságtalan volt-e az utókor a XIX. századig, vagy éppen helyesen minősítette-e Machiavellit az erkölcstelenség filozófusának és teoretikusának, – az intellektuális teljesítmény értékelésétől függetlenül – még ma is viták tárgya lehet. Bizonyos azonban, hogy – noha helyesen ismerte fel a nemzetállami fejlődés kikerülhetetlenségét és kora számos új, épp bontakozó jelenségének (például a szekuláris állam) fontosságát – a hadsereg és az erő jelentőségének hangsúlyozása mellett nem volt kellően tisztában a politikaivá transzformálható gazdasági hatalom igazi természetével. A Machiavellit érő vádak azonban annyiban igazságtalanok, hogy nem nála jelenik meg először az ember, mint aki Isten helyébe lép. Machiavelli csupán gyakorlatias irányultságú politikaelméleti parafrázisát adta annak a szemléletnek, amely már a XV. században bontakozott. Annak a humanizmusnak, amelyet igen jól fejez ki a Mediciek udvarában vendégeskedő Pico della Mirandola. Ő a „legfőbb építőmester”-nek nevezett Isten szájába az ember megistenülésének lehetőségére vonatkozóan e szavakat adja: „amilyennek csak akarod, döntésed és rangod értelmében magad alakítsd ki, s mint a fazekas, abba a formába gyúrd át, amelyik inkább tetszik. Lelked végzéséből lesüllyedhetsz az alacsony, állati világba, és újjá születhetsz a felsőbb, az Isten világába.”²⁵

²⁴ Nagy Frigyes: Antimachiavelli, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991.

²⁵ Giovanni Pico della Mirandola: Az emberi méltóságról. In Reneszánsz etikai antológia. Gondolat, Budapest, 1984. 212-244. 214.